

THEORETICAL FOUNDATIONS OF EDUCATIONAL MANAGEMENT AND PRINCIPLES OF EFFECTIVE MANAGEMENT OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Farangiz Usmonova

University of Birmingham, UK, Student of Politics and International Relations

Abstract

This article analyzes the theoretical and methodological foundations of educational management, the characteristics of its formation and development, and its role in the management of modern educational institutions. It examines classical management principles—specifically the management concept proposed by Henri Fayol—as well as contemporary scientific perspectives on educational management.

Keywords

educational management, management, quality of education, management principles, educational institution, leadership, human resources, innovative management, pedagogical management, efficiency.

TA'LIM MENEJMENTINING NAZARIY ASOSLARI VA TA'LIM MUASSASALARINI SAMARALI BOSHQARISH TAMOYILLARI

Farangiz Usmonova,

Buyuk Britaniyadagi Birmingham universiteti, siyosat va xalqaro munosabatlar
yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim menejmentining nazariy-metodologik asoslari, uning shakllanish va rivojlanish xususiyatlari hamda zamonaviy ta'lim muassasalarini boshqarishdagi o'rni tahlil etilgan. Boshqaruv nazariyasining klassik tamoyillari, xususan, A. Fayol tomonidan ilgari surilgan boshqaruv konsepsiyasi hamda ta'lim menejmentiga oid zamonaviy ilmiy qarashlar yoritilgan.

Kalit soʻzlar: taʼlim menejmenti, boshqaruv, taʼlim sifati, boshqaruv tamoyillari, taʼlim muassasasi, rahbarlik, inson resurslari, innovatsion boshqaruv, pedagogik menejment, samaradorlik.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЕМ И ПРИНЦИПЫ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ

Фарангиз Усмонова,

Бирмингемский университет, Великобритания, Студентка (направление
«Политология и международные отношения»)

Аннотация. В статье анализируются теоретико-методологические основы управления образованием, особенности его становления и развития, а также роль данного процесса в управлении современными образовательными учреждениями. Рассматриваются как классические принципы управления (в частности, концепция управления, предложенная Анри Файолем), так и современные научные подходы к управлению в сфере образования.

Ключевые слова: управление образованием, менеджмент, качество образования, принципы управления, образовательное учреждение, лидерство, человеческие ресурсы, инновационное управление, педагогический менеджмент, эффективность.

Kirish

Jamiyat taraqqiyoti insonlarning oʻzaro hamkorligi, ijtimoiy munosabatlarning oqilona tashkil etilishi hamda mavjud imkoniyat va resurslardan samarali foydalanish bilan chambarchas bogʻliq. Abu Nasr Forobiy insonning kamolotga erishishi jamiyatdan tashqarida kechmasligini quyidagicha taʼkidlaydi: “Har bir inson oʻz tabiati bilan shunday tuzilganki, u yashash va yuksak darajadagi yetuklikka erishmoq uchun koʻp narsalarga muhtoj boʻladi, u bir oʻzi bunday narsalarni qoʻlga kirita olmaydi, ularga ega

bo‘lish uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj tug‘iladi”¹. Mazkur fikr zamonaviy boshqaruv nazariyasida ham o‘z ahamiyatini saqlab, inson faoliyatini muayyan maqsad yo‘lida tashkil etish, hamkorlik va jamoaviy boshqaruvning zarurligini ko‘rsatadi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri ta‘lim tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishdan iborat. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Ta‘lim sifatini oshirish hamda ustoz va murabbiylarning mehnat va yashash sharoitini yaxshilash islohotlarimizning eng ustuvor yo‘nalishi bo‘lib qoladi. Zero, Yangi O‘zbekistonda eng muhim soha – ta‘lim, eng hurmatli insonlar – o‘qituvchi va murabbiylardir”². Ushbu yondashuv ta‘limni boshqarish masalasiga faqat ma’muriy faoliyat sifatida emas, balki jamiyatning intellektual va ma’naviy taraqqiyotini ta’minlovchi strategik jarayon sifatida qarashni talab etadi. Ayni paytda ustoz-murabbiylarga davlatimiz tomonidan yaratilgan sharoit va berilayotgan imtiyozlar fikrimizga dalil bo‘la oladi.

Shu nuqtayi nazardan, ta‘lim menejmentining nazariy asoslarini o‘rganish, zamonaviy boshqaruv usullarini ta‘lim muassasalari faoliyatiga tatbiq etish hamda boshqaruv samaradorligini oshirish bugungi pedagogika va ta‘lim boshqaruvi oldidagi dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Menejment atamasi uzoq tarixiy taraqqiyotga ega bo‘lsa-da, uning yaxlit ilmiy boshqaruv nazariyasi sifatida shakllanishi, asosan, XIX asr oxiri va XX asr boshlariga to‘g‘ri keladi. U “Management” so‘zidan olingan bo‘lib, boshqarish, rahbarlik qilish, faoliyatni tashkil etish kabi ma’nolarni anglatadi. Keng ma’noda menejment muayyan maqsadga erishish uchun inson, moddiy, moliyaviy va axborot resurslarini

¹ Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. – B. 186.

² O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘qituvchi va murabbiylar kuni munosabati bilan o‘tkazilgan muloqotdagi nutqi. – 15.09.2025. Prezident.uz.

rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish hamda nazorat qilishga qaratilgan tizimli faoliyatdir.

Ta'lim menejmenti esa umumiy boshqaruv qonuniyatlarining ta'lim tizimidagi o'ziga xos ko'rinishidir. Uning asosiy maqsadi ta'lim muassasasida mavjud pedagogik, insoniy, moddiy-texnik va axborot resurslarini oqilona boshqarish orqali belgilangan ta'limiy va tarbiyaviy natijalarga erishishdan iborat.

Ta'kidlash joizki, boshqaruv nazariyasining shakllanishida fransuz olimi Anri Fayolning ilmiy qarashlari muhim o'rin tutadi. U boshqaruvni alohida faoliyat sohasi sifatida o'rganib, boshqaruvning universal tamoyillarini ishlab chiqdi. Fayol tomonidan ilgari surilgan 14 ta boshqaruv tamoyili keyinchalik nafaqat iqtisodiyot va ishlab chiqarish, balki ta'lim tizimidagi boshqaruv munosabatlarini tashkil etishda ham nazariy asos vazifasini bajardi.

Ushbu tamoyillar orasida mehnat taqsimoti, vakolat va mas'uliyat uyg'unligi, intizom, rahbarlikning birligi, umumiy manfaatlarning ustuvorligi, tashabbuskorlik va jamoaviy hamjihatlik ta'lim muassasalari uchun ayniqsa muhimdir. Xususan, ixtisoslashuv har bir xodimning o'z vazifasini kasbiy jihatdan mukammal bajarishiga imkon bersa, vakolat va mas'uliyatning muvozanati rahbarning qabul qilgan qarorlari uchun javobgarligini kuchaytiradi. Intizom esa belgilangan me'yorlarga amal qilish hamda ta'lim jarayonining barqaror tashkil etilishini ta'minlaydi³.

Mazkur tamoyillarni zamonaviy ta'lim muassasasiga to'g'ridan-to'g'ri mexanik tarzda ko'chirish emas, balki ta'limning insonparvarlik, demokratiklik va pedagogik hamkorlik xususiyatlariga muvofiq ravishda takomillashtirib qo'llash maqsadga muvofiq. Chunki zamonaviy ta'lim menejmentida rahbar faqat topshiriq beruvchi subyekt emas, balki pedagogik jamoani umumiy maqsad atrofida birlashtiruvchi,

³ Fayol H. General and Industrial Management. – 1916.

tashabbuslarni qo'llab-quvvatlovchi va rivojlanish uchun sharoit yaratuvchi lider sifatida namoyon bo'ladi.

Ilmiy adabiyotlarda ta'lim muassasasidagi boshqaruv jarayoniga turlicha yondashuvlar mavjud. Jumladan, C. Xedekar ta'lim muassasasida boshqaruvni belgilangan ta'limiy maqsadlarga erishish uchun inson va moddiy resurslardan foydalanish asosida muassasa faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish va nazorat qilish jarayoni sifatida izohlaydi. Ushbu ta'rif ta'lim boshqaruvining funksional xususiyatini ochib berishi bilan ahamiyatlidir.

O. Xomeriki tomonidan taklif etilgan konseptual yondashuvda esa ta'limdagi boshqaruv faoliyatining ko'p o'ldiruvchi xususiyatiga alohida e'tibor qaratiladi. Mazkur yondashuv asosida ta'lim muassasasini boshqarish ma'muriy-xo'jalik va moliyaviy faoliyat, o'quv-metodik hamda tajriba-sinov ishlari, kadrlar bilan ishlash va jamoada sog'lom psixologik muhitni shakllantirish kabi o'zaro bog'liq yo'nalishlarni qamrab oladi. Bunday qarash ta'lim muassasasini yaxlit ijtimoiy-pedagogik tizim sifatida baholash imkonini beradi. Chunki ta'lim sifati faqat o'quv dasturlari yoki pedagogning dars berish mahoratiga emas, balki muassasadagi boshqaruv madaniyati, moddiy-texnika ta'minot, kadrlar salohiyati, jamoaviy munosabatlar va innovatsion muhitga ham bog'liq.

Boshqaruv jarayonida pedagogik jamoaning tashabbuskorligini rag'batlantirish ham alohida ahamiyatga ega. Zero, ta'limdagi innovatsiyalar faqat yuqoridan beriladigan topshiriqlar natijasida emas, balki pedagoglarning ijodiy tashabbuslari va ilg'or tajribalarini qo'llab-quvvatlash orqali ham shakllanadi. Shuning uchun demokratik boshqaruv, vakolatlarni oqilona taqsimlash, ochiq muloqot va jamoaviy qaror qabul qilish mexanizmlari ta'lim muassasasining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim menejmentining nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, ta'lim muassasasini samarali boshqarish ko'p komponentli va murakkab jarayon hisoblanadi. Unda boshqaruvning klassik tamoyillari zamonaviy pedagogik yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar va inson kapitalini rivojlantirish mexanizmlari bilan uyg'unlashtirilishi lozim.

A. Fayol tomonidan ishlab chiqilgan boshqaruv tamoyillari boshqaruv faoliyatini tizimli tashkil etishning nazariy asoslarini belgilab bergan bo'lsa, zamonaviy ta'lim menejmenti ushbu tamoyillarni pedagogik hamkorlik, demokratik boshqaruv, innovatsion rivojlanish va inson omiliga ustuvor ahamiyat berish bilan boyitmoqda. Shu bois ta'lim muassasasining zamonaviy rahbari nafaqat ma'muriy boshqaruvchi, balki strateg, lider, tashkilotchi, innovator va pedagogik jamoaning kasbiy rivojlanishini muvofiqlashtiruvchi shaxs sifatida faoliyat yuritishi zarur. Bunday yondashuv ta'lim sifatini oshirish, pedagoglarning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish va ta'lim muassasasining barqaror rivojlanishini ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. B. 186.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'qituvchi va murabbiylar kuni munosabati bilan o'tkazilgan muloqotdagi nutqi. – 15.09.2025. Prezident.uz.
3. Fayol H. General and Industrial Management. – 1916.